

МОВА НА ПОВСЯКЧАС

ПОНОМАРІВ О. Українське слово для всіх і для кожного

/ О.Пономарів. – К.: Либідь, 2013.

Нова книжка відомого українського мовознавця, перекладача, палкого оборонця українського слова – професора Київського національного університету імені Тараса Шевченка Олександра Даниловича Пономарева – вже стала помітною подією в житті української культурної громади. Її промовиста назва цілком відповідає змістові. У цій новій праці О.Пономарева поживу для роздумів і корисні поради знайдуть люди різного віку і фаху, науковці і практики, учителі й учні, всі, хто не байдужий до долі українського слова, хто шанує його і розуміє, що рівень володіння українською мовою віддзеркалює не лише культуру й освіченість громадянина України, а й усвідомлення своєї належності до нашого народу. У передмові до книжки Іван Дзюба слушно підкреслив, що «питання про культуру повсякденного мовлення українців» у сучасній державі «є частиною ширшого питання про масштаби і якість суспільного функціонування української мови». І питання це, на превеликий жаль, не втрачає свого драматизму.

Відверто, цікаво, дохідливо професор Пономарів обговорює з читачами широке коло проблем нинішнього стану української мови, мовну ситуацію у країні, торкаючись питань гострих, наболілих, як-от: патова ситуація з прийняттям нової редакції українського правопису (нарис «Український правопис – повернення до національних засад»). Щирість і високий професіоналізм автора забезпечують незмінну цікавість читачів до цієї та інших праць О.Пономарева, адже обговорювана книжкова новинка – це вже п'яте видання його роздумів про мову, істотно доповнене новими матеріалами. Перша книжка під назвою «Культура слова: Мовностилістичні поради» побачила світ у видавництві «Либідь» 1999 р. і була майже вдвічі менша обсягом від нині надрукованої.

Багаторічний досвід викладача, лектора, журналіста допоміг О.Пономареву з моря мовного матеріалу дібрати типові, найпоширеніші помилки, а також окреслити коло явищ, які у вимові, наголошуванні, лексиці й граматиці української мови визначають її найприкметніші риси, виявляють самотність мовомислення українців і мають найбільшу вагу для культури українського мовлення. Водночас обговорювана книжка – це не підручник чи посібник з послідовним і повним викладом відомостей, що охоплювали б усі мовні рівні, а саме радник, який зосереджує увагу

читачів на труднощах, що їх долають мовці, допомагає їм уникнути поширених помилок.

Для викладу своїх порад О.Пономарів знайшов вдалу форму – короткі розповіді-нарис. Саме завдяки стислості, яка, проте, аж ніяк не на шкоду глибини й повноті пояснення мовних явищ, такі розповіді для уважних до слова читачів стають дієвим керівництвом до вдосконалення їхнього мовлення. У цьому автор долучається до традиції, започаткованої в україністиці працями І.Нечуя-Левицького, В.Самійленка, І.Огієнка, А.Кримського, О.Курило, М.Гладкого і продовженої дослідженнями й порадами Б.Антоненка-Давидовича, А.Коваль, Є.Чак, О.Сербенської, Н.Клименко, І.Вихованця та інших захисників і популяризаторів українського слова.

Книжка охоплює всі ланки системи української мови у розділах «Фонетика і вимова», «Наголос», «Лексика», «Фразеологія», «Морфологія і синтаксис». Однак назви деяких частин – «Роздуми й коментарі» та «Додаткові завваги» – звучать як репортажі з місця подій, оперативний відгук на нові явища в українському мовленні. От хоча б нарис «Національний гімн не вдосконалюють» – нагадування про те, що знання гімну своєї держави теж становить прикметну рису обличчя її справжнього громадянина. Проте О.Пономарів і в таких гострих начерках далекий від нудного повчання читачів. До власних роздумів він вдало додає паралелі з іншими мовами, збагачуючи своїх заочних співрозмовників знаннями про мову й культуру інших народів. У згаданій розповіді йдеться не лише про гімн соборної, тобто з'єднаної України «Ще не вмерла України і слава, і воля...», слова якого написав наддніпрянець Павло

Чубинський, а музику – галичанин Михайло Вербицький, а й про гімн Греції, мову якої О.Пономарів блискуче знає, про французьку «Марсельєзу» й польську «Мазурку» Домбровського. А як сучасно й пронизливо звучать нариси «Українська мова на оперній сцені» чи «Зачаруймося українським романсом!» У них автор не тільки наводить нас до призабутих скарбів української мови, чудових зразків українського перекладу світової класики, а й переконливо доводить гнучкість нашої мови, багатий арсенал її виражальних засобів, її здатність задовольняти пізнавальні й спілкувальні потреби найвибагливішого мовця, інтелігента, інтелектуала.

Українським є матеріал книжки, пов'язаний зі змінами в нормах української мови, з її розвитком у нових суспільно-політичних обставинах у новому статусі мови Української держави. Знання мови, вправне володіння нею передбачають увагу до тонкощів змісту й особливостей функціонування її одиниць, наголошує О.Пономарів. Культурний і освічений мовець повинен уміти кожне слово вживати до ладу. У розділі «Лексика» зацікавлені читачі знайдуть, наприклад, цінні поради щодо слів-паронімів, або слів, що мають частково подібну форму, але різне значення і через це часом перетворюються для мовців на підступні камені спотикання. У яких випадках доречно слово *кранцик*, а в яких – *магазин*, коли слід сказати *виборний*, а коли – *виборчий*, *лише* чи *лишень*, *вихідний* чи *висхідний*, *індійці* чи *індіанці*, *рятувальник* чи *рятувальняк*? На всі ці питання автор дає чітку і ясну відповідь.

Чула до слова людина не тільки невтомно опановує вже наявні мовні засоби, а й пильно стежить за тим, що з'являється у мові. Це не лише новотвори, тобто нові слова, похідні від уже відомих, нові потрібні запозичення, а й повернені слова, які виявляють питомі українські моделі найменування світу, автентичну української номінації. З цього погляду цікаві такі розповіді О.Пономарева, як «Відроджене слово *комірне*» або «*Євро* – іменник середнього роду».

Чимало розповідей книжки спрямовані на усунення деформацій у мовленні українців, спричинених багаторічним послідовним російським впливом української мови, свідомим зближенням її лексики, фразеології, словотворення, граматики з російськими зразками. О.Пономарів привертає увагу читачів до слів-покручів,

форм слів і висловів, будова яких не властива природі українського мовлення, а також подає їхні нормативні, питомі відповідники. Особливо важливе викорінення невірних кальок, коли в українській мові є питомі слова для означення цих явищ. Одному з таких слів-«чужинців» у книжці присвячено розповідь «Бомж – чи українське слово?». На це питання О.Пономарів відповідає категоричним ні й доводить, що немає жодної потреби засвоювати кальку з російської звукової абрєвіатури на позначення людини без постійного місця проживання. В українській мові є власні позначення такої особи на взір *безхатник, безхатченко, безхатко*. А зазирнувши до старих українських словників, хоча б до «Словаря української мови» за редакцією Б.Грінченка (1907–1909) чи до ще ранішого «Словаря російсько-українського» М.Уманця й А.Спілки (1893–1898), перелік слів, які подав О.Пономарів, можна доповнити й такими соковитими українськими назвами, як *бездомок / бездомник, бурлак / бурлака, волоцюга, заволока, безхазяйко, блудяга / блудько, зайдисвіт, заброда / заброди-голова, потирайко, галайда, лічозір*. Чи з цього розсипу слів, які здатні поименувати таку особу за різними ознаками її поведінки й пробування у світі, незмога українцям вибрати те, що найточніше відтворить їхню думку? Пригадаймо Шевченкові слова з «Подражання 11 псал-

му», які й тепер не втратили актуальності: «І возвеличимо на диво / І розум наш і наш язик... / Та й де той пан, що нам закаже / І думать так і говорить?»

О.Пономарів привертає увагу читачів до не менш багатих засобів мовомислення і в граматиці, у правилах побудови суджень про предмети та явища довкілля. Зокрема у нарисі «Заклювати – не українське слово» він указує на те, як важливо зважати на розбіжності в значеннях слів у різних мовах. Наприклад, до відмінних значень російського слова *заклювати* українська мова подає окремі відповідники, а отже, з ними утворено й різні українські словосполучення. Вони дають змогу українському мовцеві *укладати* угоду, а не *заклювати*, слово або вислів *брати в дужки* чи в *лапки*, а приємну людину, шановного гостя *обіймати* замість *заклювати в обійми*.

Так само важливо знати і правильно вживати сталі словосполучення-фразеологізми, а не вдаватися до буквального перекладу іншомовних зразків. Про те, як уникнути й тут мавпування чужого, теж багато цікавого сказано в книжці О.Пономарева. Наприклад, у нарисі «Уникаймо кальок» він подає питомі українські відповідники до таких експресивно-оцінних, розмовних російських фразеологізмів, як *дело в шляпе, свернуть шею, огромное спасибо*. Так, в українській мові, зауважує автор, є і

капелюх, і *справа*, але коли сказати українською *справа в капелюсі*, зникне образ, судження, яке лежить в основі цього крилатого російського вислову, бо для оформлення цієї думки українці вдаються до інших образів і до інших мовних засобів. Як відповідник російському *дело в шляпе* вони обирають вислів *рибка в сітці*, а значення сполучки *огромное спасибо* висловлять так: *велика або величезна подяка, дуже дякую, вельми вдячні, щиро дякуємо*.

Великим зухвальством з мого боку було б намагання в короткому відгуку на нову книжку Олександра Даниловича Пономарева переказати весь її зміст. Я прагнула лише поділитися з читачами своїми враженнями від його нової праці, звернути їхню увагу на ті її матеріали, які видалися мені особливо важливими для справи підвищення культури українського слова. Я не маю жодних сумнівів, що ця цікава, насичена розмаїтим матеріалом книжка знайде свого вдячного читача в найширшій аудиторії і стане ще одним упевненим кроком уперед на шляху піднесення культури українського мовлення й виховання нового покоління освічених громадян незалежної України, які добре знають і шанують її державну мову.

Євгенія КАРПІЛОВСЬКА,
доктор філологічних наук,
Інститут мовознавства
ім. О.О.Потебні НАН України

Олександр ПОНОМАРІВ

«КАСКИ» З «ТЕЛЕРАДІОКАМΠΑНІЇ»

Перебуваючи в зарубіжному відрядженні, я щоразу, коли простував вулицями Праги, з сумом і зітханням думав про Київ. Тут, у столиці Чехії, всі магістралі промовляють до перехожих національно державною мовою в назвах магазинів, кав'ярень, ресторанів, рекламних панно. У моєму ж рідному місті всі вулиці зіноземні, тільки й знай, що вивіски в англійсько-російській формі. Тут, у Празі, за таке мера судили б, не те що з роботи зняли. Керівники ж української столиці байдуже проходять повз ці чорні пороги нашої культури.

Пам'ятаю (я тоді був студентом), у 50–60-х роках жодному штатному працівникові радіо чи телебачення не спадало на думку бовкнути в ефір щось на зразок «телерадіокампанія» або розповіді дітям «каСку». І коли вже настав так званий застій 70–80-х і українську мову витіснили майже з усіх сфер, то й тоді на пам'ятнику з нагоди чергової круглої дати жовтневого перевороту, що «прикрашав» теперішній майдан Незалежності, напис

зробили українською мовою. Коли восени 1989 року Верховна Рада УРСР прийняла Закон про державність української мови, тодішній перший секретар ЦК КПУ Володимир Івашко та Голова Президії Верховної Ради Валентина Шевченко відразу скрізь заговорили українською мовою. За ними – майже вся Верховна Рада, перші особи в областях. Тобто закон, хоч і недосконалий, почав набирати чинності з «голів».

Іду вулицями Праги і згадую вулиці Києва, де в очах рябіє від написів типу «Хотничий ресторан», «Фирменные сэндвичи», «Габриэлла», «Музыкальная мастерская», від безграмотних витворів «Максімь», «Обув», «Пран'я білизни» й под. А що вже казати про інші міста й села нашої держави? Там навіть написи на пам'ятниках, створених уже за часів незалежності, виконано російською мовою. Наприклад, римському поетові Овідію в Овідіополі на Одещині або українському композиторові Максимові Березовському в Глухові на Сумщині. Керівники ук-

раїнської держави знову ж таки мовчки спостерігають ці порушення закону про державність української мови, нехтування національної етики й елементарної логіки.

Українську мову псують усі, кому не лінки. Створено безліч фірм, агенцій, товариств, які мають російські або зросійщені назви: страхова компанія «Росток» (кажуть, що це абрєвіатура, але чому словосполучення не скоротити так, аби з нього вишло українське слово?), агентство нерухомості «Благовест» (чому не Благовіст?), крамниця біля кінотеатру «Київ» «Рогнеда» (чому не Рогніда?). Таких «чому» можна поставити дуже багато, а відповідь одна – зневажання української мови. Створюючи українську філію відомої правозахисної організації, всупереч тодішньому правописові, але підкорючись здоровому глуздові, її назвали Українська *Гельсинська* (не *Хельсинська!*) спілка. Тепер же, коли й «Український правопис» подає *Гельсинкі*, шанована газета «Час», колек-